

Hver er þessi maður?

Árni Sigurjónsson

Í ferðalagi í haust komst ég að því í flugstöðinni að bókin sem ég ætlaði að lesa á leiðinni hafði lent í ferðatöskunni svo mig vantaði kilju fyrir þetta átta stunda langa flug. Flugferðin varð skemmtileg, enda rambaði ég þarna á bók eftir Philip Roth sem heitir *The Human Stain* (2000) og kláraðist hún raunar ekki fyrr en við landingu á heimleiðinni. Þessi saga fjallar um háskólakennara sem er bandarískur blökkumaður, nægilega hvítur á höfundur til að geta villt á sér heimildir og hefur verið talinn hvítur allt frá því hann hóf háskólanám. Ofaná þessa þverstæðu bætist að hann stígur á strik pólitísks rétttrúnaðar með afdrifaríkum hætti; tveir af nemendum hans hafa ekki sést í tímum þegar fimm vikur eru liðnar af önninni og karlinn missir þá útúr sér orðin „Þekkir einhver þetta fólk? Er það til eða eru þetta draugar?“, en það hefði hann ekki átt að segja, því orðið sem hann notar um drauga (spooks) er líka haft í niðrandi merkingu um svertingja og það kemur einmitt á daginn að þessir tveir skrópagemisar reyndust vera svertingjar. Atvikið leiðir til þess að kennarinn verður að segja af sér.

Það sem mér fannst einna áhugaverðast við þessa sögu er spurningin um hver þessi maður er, og er svarið ekki augljóst því hann er einhvern veginn á mörkunum, svertingi og þó ekki svertingi, ótækur og útlægur úr búðum hvítra sem svartra, grunaður um hræðilegan glæp: að vera það sem hann er. En því má bæta við að nú er verið að gera kvikmynd eftir þessari sögu með Anthony Hopkins og Nicole Kidman í aðalhlutverkum.

Í desember las ég bókharndrit eftir Sally Magnusson sem skrifar um ættir sínar á Íslandi, hún á skoska móður og faðir hennar, Magnús Magnússon sjónvarpsmaður, flutti til Skotlands nokkurra mánaða gamall og hefur búið þar síðan. Sagan er eins konar pílgrímsferð til Íslands og undir mallar þessi sama spurning: Hver er þessi maður? Hver er þessi ferðalangur sem hvorki er skoskur né íslenskur og þó hvort tveggja? Þarna finnst mér sem höfundurinn sé að leita að sjálfum sér og sé svona dálítið á mörkunum eins og prófessorinn hjá Roth, milli tveggja heima. Sú var tíðin að mörgum Íslendingum fannst eins og þeir sem flyttu frá landinu væru að einhverju leyti forkastanlegir, að þeir hefðu svikið landið, jafnvel gefist upp frammi fyrir þrengingum, en einnig stendur ofarlega í okkur að þeir sem fara utan og ná frægð séu óskaplegar hetjur. Voru Gunnar Gunnarsson og Jóhann Sigurjónsson að bregðast Íslendingum með því að skrifa á dönsku á sínum tíma eða voru þeir að sigra heiminn og afla okkur frægðar? Hvað með Ameríkufarana, eru Vesturíslendingar íslenskir eða kanadískir? Þeir eru á mörkunum, sumir þeirra hafa tveggja heima sýn eða sína eigin sýn og hún getur verið frjó; og má nefna vesturíslenska höfundinn Bill Holm í þeirri andrá sem skrifar skemmtilega um landa okkar vestanhafs í *The heart can be filled anywhere on earth* (1997).

Á undanförunum árum hafa margir höfundar hafa verið að þæla í mörkum þjóðernis og mörkum kynþátta, og þá ekki síður í markalínum kynferðis eins og fram kemur í skrifum íslenskra nýraunsæishöfunda um kynjahlutverk og í hommabókmenntum. Eina bók las ég um daginn sem kemur inn á þetta, *Sögu af stúlku* (1998) eftir Mikael Torfason. Þarna segir frá unglingsstúlku sem er kynskiptingur og var gerð á henni kynskiptaaðgerð þegar hún var í frumbersku af læknisfræðilegri nauðsyn. Hún glímir ekki aðeins við þann vanda gelgjuáranna sem tengist því að breytast úr

barni í fullorðinn heldur líka þann að vera fædd drengur en orðin að stúlku. Hver er þessi maður? verður því einnig grundvallarspurning þessarar bókar sem er vel skrifuð þó hún sé svolítið gróf á köflum.

Þessar ólíku bækur hafa ratað til mín af hálfgerðri tilviljun. En viðfangsefnið „Hver er þessi maður?“ er engin tilviljun og á sér rætur í fornöld, enda má benda á að Aristóteles skrifaði um það sem eitt af meginþemum harmleiksins, þegar kennsl eru borin á einhvern sem var óþekktur áður og kallaði hann það anagnórisis. Og frá Grikkjum höfum við líka hin fleygu orð, „Þekktu sjálfan þig“. Fólk er alltaf að reyna að botna í sér sjálfu og öðrum og á vissan hátt verða menn best skildir í ljósi andstæðra aflu sem togast á eins og þegar tvö þjóðerni toga í Sally Magnusson og Bill Holm, tveir kynþættir toga í persónuna hjá Philip Roth, og tvenns konar kynferði togast á um Auði hjá Mikael Torfasyni. Og vissulega getur það verið upplagt efni í sögu þegar í ljós kemur að einhver reyndist vera annar en hann var áður talinn vera: Aha! Hann er þá úlfur en ekki amma, eins og Rauðhetta kemst að, eða eins og hjá Sófóklesi: Seisei! Svo Ödipus er þá sonur eiginkonu sinnar.

(Birt í Bókasafninu, 27. árg., 2003, bls. 75-76).